

KENTLİ HAKLARININ GELİŞİMİ VE HUKUKİ BOYUTLARI

Mithat Arman KARASU*

Giriş

Sağlıksız bir kentleşmenin yaşandığı ülkemizde günlük hayatın seyri içinde her gün birçok sorunla uğraşmak zorunda kalıyoruz. Yolların bozuk olması, bitmeyen altyapı çalışmaları, kentlerin yeterince temiz olmayışı, artan kapkaç olayları, gıda maddelerinin sağlıksız üretimi, katı atıkların uygun olmayan biçimde yok edilmesi bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Günlük hayatta karşılaştığımız bu sorunların hepsi, aslında, kentli haklarının bir biçimde ihlali anlamına geliyor. Karşılaşılan sorunlar kentli haklarının günlük hayatımız içinde ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Öte yandan günlük hayatımızda bu derece yer almasına rağmen kentli hakları fazlaca bilinmemekte, yürütülen hukuki mücadelelerde diğer insan haklarının yanında ihmal edilmektedir.

Bu yazının amacı kentli haklarının içeriğinin ve yasal dayanaklarının neler olduğunu ortaya koymak, kentli haklarının hayata geçirilmesi önündeki engelleri araştırmaktır. Çalışmada öncelikle kentli haklarının tanımı yapılarak, içeriğinin ne olduğu sorusuna yanıt aranacaktır. Daha sonra sırasıyla, kentli haklarının hukuki dayanaklarına, kentli haklarının hayata geçirilmesinde önemli bir yere sahip olan kentlilik bilincine, Türkiye’de kentli haklarının ne düzeyde uygulandığına yer verilecektir. Çalışma genel bir değerlendirmeye sona erecektir.

* Dr., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

1. Kentli Haklarının Tanımı

Kentli hakları, temel hakların, ekonomik, toplumsal ve kültürel hakların, siyasal hakların ve dayanışma haklarının gerçekleşme alanı olarak, kent mekânında somutlaşmasıdır. Bireyin sahip olduğu insan haklarını kentsel mekânda yeterince ve özgürce kullanabilmesidir. Kentli hakları, kentte yaşayan herkes için ayırım gözetmeksizin uygulanır (Geray, 2000: 498).

Kentli hakları, bireylerin kişiliklerini çok yönlü geliştirme yanında, oturma, üretme, dinlenme ve dolaşma etkinliklerini de yerine getirmelerine olanak tanıyan bir kentsel yaşam çevresi gereksiniminden doğmuştur (Ertan, 1997: 39). Bu gereksinimler kentli haklarının konusunu teşkil eder. Kentli haklarının alacaklısı ve borçluları, kentli haklarının dayanışma hakları içinde yer alması nedeniyle, herkestir. Herkes temiz, sağlıklı, insan onuruna yakışır bir kentte yeterli kamu hizmetlerini almaya, her türlü sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılama hakkına sahiptir. Diğer taraftan bu hakka sahip olanlar bu hakların gereği gibi uygulanmasından da sorumludur.

İnsan hakları, evrensel boyutta soyut olarak düzenlenmiştir. Buna karşılık, atomistik bireylerin oluşturduğu soyut bir toplumu temel alan insan haklarının aksine kentli hakları, kent içindeki insanı temel aldığından daha somuttur. İnsan haklarının uygulamaya geçmesi, pratiğe yansması kentliler için kentli haklarının varlığı ile mümkündür (Tekeli, 1994: 29).

Kentli hakları hem kentlinin insan olarak sahip olduğu insan haklarını hem de bireyin yaşadığı kentin içinde bulunduğu kentsel toplumun üyesi, kentlisi olarak, o kentin kentsel ve çevresel değerleri üzerindeki haklarının tümünü kapsamaktadır.

Kentli hakları dayanışma hakları arasındadır. Ancak dayanışma haklarının bir parçası mı yoksa çevre hakkının bir devamı mı olduğu tartışmalıdır. Bu konuda Tekeli'ye göre iki seçenek vardır (2001: 157). Bunlardan birincisi, kentli haklarını, her üç kuşak insan hakları çerçevesinde yerleşme bağlamında yorumlamak ve somutlaştırmaktır. Örneğin, kentte güvenliğin sağlanması yaşam hakkı, karar alma sürecinde yer almak amacıyla gösteri yapmak örgütlenme hakkı ile kolayca ilişkilendirilebilir.

İkinci seçenek ise, kentli haklarına üçüncü kuşak haklar kapsa-

mında yeni bir alan açmaktır. Tekeli ikinci yolu seçmekte, bu seçeneğin kentli haklarının önünü açacağını iddia etmektedir. Bu görüşe katılmamak mümkün değildir.

Küreselleşme ile paralel gelişim gösteren yerelleşme, yönetim, kentsel yaşam kalitesi vb. kavramlar, kentlerin uygarlığın ve insan haklarının şekillendiği mekânlar olması kentlerin ve kentlilerin ayrı bir başlık altında incelenmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Kentli haklarının gelişimi değişen dünya gündeminin bir sonucudur. Dünya üzerinde giderek daha çok insan kentlerde yaşamaktadır. 1800 yılında dünya nüfusunun sadece %1,7'si kentlerde yaşarken, bu oran 1970 yılında % 22'ye, 2000 yılında % 48'e ulaşmıştır. 2000 yılında 2,9 milyar insan kentlerde yaşarken, bu sayı 2020 yılında 4,2 milyara ulaşacaktır. Üstelik bu nüfusun % 77'si nüfusu 100 binden büyük yerleşim yerlerinde yaşayacaktır (unhsp.org/thechallengeofslums, 2.8.2007).

Diğer taraftan, kentli haklarını çevre hakkının uzantısı olarak ele alan görüşler de bulunmaktadır (Ertan, 1997: 38). Kanımca, kentli haklarını çevre hakkının bir uzantısı görmek kentli haklarını sınırlamak anlamına gelmektedir. Her şeyden önce, kentteki sorunların yalnızca bir kısmı çevresel niteliklidir. Örneğin; konut sorunu, istihdam, katılım, can güvenliği, spor ve eğitim alanlarının azlığı, ulaşım hizmetlerinin yetersizliği, kentle bütünleşme vb. sorunlar çevre sorunlarından farklı önemli kentsel sorunlardır.

Çevre sorunlarının önemli bir kısmı kent ve sanayi kökenli olsa da, kentsel alanlar yoğun çevre kirliliğine maruz kalsa da, kentlerin sorunları yalnızca çevresel nitelikli sorunlardan ibaret değildir. Kentli hakları sağlıklı ve dengeli bir çevrenin dışında farklı hakları da içinde barındırmaktadır.

2. Kentli Haklarının İçeriği

Kentli haklarının içeriği çok geniştir. Kentli hakları; kentteki eğitim ve kültür faaliyetlerinden yararlanma, suç ve şiddetten arındırılmış güvenli bir kentte yaşama, temiz su kaynaklarının temini, hava kirliliğinin önlenmesi, kıyı alanlarından toplumun eşit biçimde yararlanması vb. birçok hakkı kapsamına almaktadır.

1989 yılında İnsan Hakları Derneği Çevre Komisyonu'nca hazırlanan "Yaya Hakları Bildirisi"nde ifade edilen yayalara saygı duyulması, araçların yaya kaldırımına park edilmemesi, trafik düzeninde mutlaka yaya önceliğinin gözetilmesi kentli hakların kapsamına girmektedir. Benzer bir biçimde, kentte yürütülen her türlü haberleşme ve iletişim özgürlüğü ile örgütlenme hakkı kentsel nitelikli birer haktır.

Kentli haklarının içeriği konusunda en net ve somut tanımlama Avrupa Kentsel Şartı'nda yer almaktadır. 17-19 Mart 1992 yılında Avrupa Konseyi'nin 27. oturumunda kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı (Karar No: 234 ve Eki), Avrupa'da 1980-1982 döneminde yayılan "Kentsel Rönesans"ın geliştirdiği önemli kentsel politikalara işaret eder. Şart, kentsel yaşamın geliştirilmesi için dört ağırlıklı alan seçmiştir. Bunlar;

1. Fiziksel kentsel çevrenin geliştirilmesi,
2. Mevcut konut stoklarının yenilenmesi,
3. Yerleşmelerde sosyal ve kültürel olanakların yaratılması,
4. Toplum kalkınması ve halk katılımının özendirilmesidir.

"Yerinden Yönetim" fikrine açık ve belirgin bir vurgunun yapıldığı Şartın ana hedefi, hemen her ülkede uygulanabilir, iyi bir kent yönetimi için gerekli ilke ve yükümlülükleri tanımlamak ve kentsel yaşam kalitesini artırmaktır. Şart'ın varlığı hem kentli haklarının ne olduğu konusundaki muğlâklığın dağılmasına hem de kentli haklarının zihinlerde somut biçimde şekillenmesine yardımcı olmaktadır.

Avrupa Kentsel Şartı kapsamında kentli hakları on üç başlık altında düzenlenmiştir. Bu başlıkları; ulaşım ve dolaşım, çevre ve doğa, kentlerin fizik yapıları, tarihi kentsel yapı mirası, konut, kentsel güvenliğin sağlanması, kentlerdeki özürülüler ve ekonomik bakımdan engelliler, spor ve boş zamanları değerlendirme, kültür, kültürlerarası kaynaşma, kentlerde sağlık, halk katılımı, kent yönetimi ve kent planlaması, kentlerde ekonomik kalkınmanın sağlanması olarak sıralamak mümkündür.

Kentli hakları, yerel hizmetlerin etkinliğinin artırılmasında, ekonomik, sosyal ve kültürel olanakların yaratılmasında, yerel topluluk ve dayanışma duygusunun geliştirilmesinde ve yerel yönetimlerde etkin yurttaş katılımının teşvik edilmesinde önemli bir yere sahiptir. Kentli

haklarının hayata geçirilmesi, demokrasinin yerel anlamda işletilmesi, insan haklarının yaygınlık kazanıp, uygulanması, kentsel yönetimlerin verimli hale getirilmesi, yerel inisiyatifin harekete geçirilmesi için zorunludur.

Kentli haklarının varlığı özellikle siyasiler için zorlayıcı bir güç olacaktır. Kentli haklarının gerçekleşme düzeyi, yerel yöneticilerin çalışmalarının bir göstergesi olarak rahatlıkla değerlendirilebilir. Bu itici güç, aynı zamanda, kentsel yaşam kalitesinin artırılmasında, kentli haklarının gereği gibi uygulanması için bir tür güvence oluşturmaktadır. Kentli hakları, kentsel yaşam kalitesinin özünü, gerçekleşme düzeyini belirleyen, geliştirilmesi için varılması gerekli hedefleri gösteren temel birer öge niteliği taşımaktadır.

Bu anlamda kentli haklarının yasal bir düzenlemeyle bağlayıcı hale getirilmesi hem yurttaşların hakları bakımından hem idarenin sorumluluğunun hukuki bir zemine oturtulması bakımından büyük bir öneme sahiptir.

3. Kentli Haklarının Hukuki Dayanakları

Kentli hakları konusunda bağlayıcılığı olan herhangi bir uluslararası hukuki metin henüz mevcut değildir. Ancak uluslararası kamuoyunda “*moral değerler*” olarak kabul gören birçok belgede kentli haklarına doğrudan ya da dolaylı bir biçimde yer verilmektedir. Kentli haklarının yer aldığı birçok uluslararası metin gerçekte birinci ve ikinci kuşak haklara yönelik olarak düzenlenmektedir.

24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, kentli haklarını ilgilendiren çeşitli haklara kaynaklık etmiştir. Eşitlik ve kardeşlik (m. 1), işkenceye karşı durma (m. 5), yasalar önünde eşitlik (m. 7), konut dokunulmazlığı (m. 13) vb. haklar yanında, temsilcileri seçerek yönetime katılma, eşit söz sahibi olma hakları, dinlenme, eğlence, boş zamanlarını değerlendirme hakları, eğitim, sağlık, öğretim ve kültür hakları da genelde kentli haklarıyla ilgilidir.

Birleşmiş Milletler tarafından 1966 yılında kabul edilip, 1976 yılında yürürlüğe giren Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmeleri özellikle ikinci kuşak haklara yer vermekte, bu bakımdan kentli hakları konusundaki birçok düzenleme için temel

oluşturmaktadır. Sözleşme'nin 11/1. maddesinde; *"Bu sözleşmeye taraf devletler, herkese, kendisi ve ailesi için, beslenme, giyim ve konut dâhil yeterli bir yaşam düzeyi ve yaşama koşullarını sürekli olarak geliştirme hakkını tanıır"* hükmü yer almaktadır.

Avrupa Konseyi'nce 1950 yılında benimsenen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi konu ile ilgili bir diğer metindir. Doğrudan sözü edilmese de yerel yönetimler ve yerel halka yönelik insan hakları ihlallerine karşı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru hakkı tanınmıştır.

Yine Avrupa Konseyi'nce 1961 yılında benimsenen Avrupa Sosyal Şartı daha çok ekonomik ve sosyal haklar üzerinde odaklanmakla birlikte, Avrupa Kentsel Şartı'nın habercisi olarak görülmektedir (Geray, 2000: 505). Şart'ın içinde yer alan; çalışma yaşamına ilişkin haklar, çocuklar, gençler ve kadınlar ile ilgili koruyucu nitelikteki haklar, özürllülere yönelik haklar, gelir getirici iş edinme, göçmen işçilerin ve ailelerin korunmasıyla ilgili haklar yerel yönetimler açısından anlam taşıyan ikinci kuşak haklardır. Yerel yönetimlerin, bu hakları sağlamakla ilgili çeşitli sorumluluklar yüklenmesi gerekmektedir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nca 1990 yılında kabul edilen Paris Şartı'nda insan haklarına ve demokrasiye vurgu yapılmakta, ilk kez uluslararası bir metinde *"yöneticilerin seçmenlere hesap vermesi"* ilkesine yer verilmektedir.

Kentli haklarıyla ilgili bir diğer bölgesel nitelikteki metin 7 Şubat 1992 tarihinde Maastricht'te imzalanan Avrupa Birliği Antlaşması'dır. Antlaşmayla, yerellik (subsidiarite) ilkesi Birlik genelinde kabul edilmiş, böylelikle, hizmetlerin halka en yakın örgütçe verilmesi benimsenmiştir. Merkezi yönetim, bu ilke gereğince, hizmetleri, eğer yerel düzeyde hiç yerine getirilemiyor ya da etkin bir biçimde yerine getirilemiyorsa üstlenebilir. Ayrıca Maastricht Antlaşması'nın 128. maddesinin ilk fıkrasında, üye devletlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliğinin ve ortak mirasının korunmasına vurgu yapılmıştır.

1985 tarihinde Avrupa Konseyi'nce kabul edilen, amacı Avrupa genelinde özerk yerel yönetimlerin oluşturulması olan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (AYYÖŞ), aynı zamanda, kentli haklarının uygulanması ve geliştirilmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Şart kapsamında; yerel yönetimlerin yasal (mümkünse anayasal)

dayanıklara kavuşturulması (m. 2), kendi yönetim yapılarını oluşturma hakkının tanınması (m. 6), seçilmiş kişilerin görevlerini özgürce yerine getirmesi (m. 7), idari vesayetin hukuki denetimle sınırlandırılması (m. 8), yerel yönetimlerin özerk mali imkânlarla sahip olması (m. 9) konularında düzenlemeler getirilmektedir.

AYYÖŞ'nin temel hareket noktası, Avrupa düzeyinde demokrasinin ancak yurttaşla en yakın yönetimler olan yerel yönetimlerin gerçek güçle donatılması, özerk hale getirilmesi ile mümkün olmaktadır. Özerklik Şartı'yla, yerel kamu hizmetlerine bütün yurttaşların etkin katılımını sağlamakta, kentli haklarını hayata geçirmek amacıyla yerel yönetimler gerekli hukuki, idari ve mali imkânlarla donatılmaktadır.

Kentli haklarının ne olduğu konusunda en önemli ve bu konuda en ayrıntılı düzenleme ise, Avrupa Konseyi tarafından 1992 yılında kabul ve ilan edilen Avrupa Kentsel Şartı'dır. Şart, Avrupa Konseyi'nin temel hak ve özgürlüklerin korunması çağrularına paralel olarak, kentli gelişmenin niteliksel özellikleri ve yaşam kalitesiyle doğrudan ilgilidir. Şartın amaçları;

- Yerel Yönetimler için pratik bir kent yönetimi el kitabı oluşturmak,
- Gelecekte olası bir Kentli Hakları Kongresi için temel ilkeleri oluşturmak,
- Şartın ilkelerini yerine getiren kentler için verilecek uluslararası ödüllere bir baz oluşturmak,
- Fiziksel çevre ve yasalarıyla ilgili yaptırımlar için Avrupa Konseyi'nin bu konulara ilişkin katılımına bir "vize" oluşturmaktır (İçişleri Bakanlığı, 1996: 4).

Avrupa Kentsel Şartı'na göre ideal kent; kentli haklarını koruyan, en iyi yaşam koşullarını sağlayarak halka iyi bir yaşam biçimi sunan, değerini orada yaşayan, ziyaret eden, çalışan ve ticaret yapan, eğlence, kültür ve bilgiyi orada arayan ve eğitim görenlerden alarak; birçok sektör ve aktiviteyi (trafik, yaşam, çalışma, dinlenme gereksinimlerini) bir arada uyum içinde barındıran yaşam yeridir.

Bir kent gelecek ile geçmiş arasında bir köprü olabilmeli, yapıları, ağaçları, tarihi olay ve mekânlarıyla kentin tarihi bağlarını kentte ya-

şayanlara hissettirmelidir. İdeal kent sadece belediyesi ile değil, merkezi ve yerel idaresi, özel sektörü ve halkıyla ortak karar verebilen bir kenttir.

Avrupa Kentsel Şartı'nda vücut bulan bu haklar kentte yaşayan herkesin sahip olması gereken haklardır. Kentli haklarının varlığı kentsel yaşam kalitesinin, yaşam standartlarının bir göstergesidir. Öte yandan asıl sorun bu hakların hayata geçirilmesidir.

4. Kentli Haklarının Hayata Geçirilmesi ve Kentlilik Bilinci

Kentli haklarının gerçekleştirilmesi için üç farklı yöntemden bahsedilebilir. Birincisi, kentte yaşayan bir kimsenin haklarını kullanırken kentli haklarını gasbetmesinin ve onları tahrip etmesinin önlenmesidir. Bu, hakların savunulma yoluyla yaşama geçirilmesidir. İkincisi, kentli haklarının her kentlinin davranışlarıyla oluşup, geliştiği kabul edildiğine göre kişilerin geliştirilmesi yoluyla kentli haklarının gerçekleştirilmesidir. Üçüncü ise, hak sahibinin bu hakların gerçekleştirilmesini toplumsal düzeni kurmaktan sorumlu devletten istemesi yoluyla gerçekleştirilmesidir (Tekeli, 1994: 30).

Kentli haklarının yaşama geçirilmesinde bu üç yoldan tek tek ya da üçü birlikte yararlanılabilir (Geray, 2000: 503). Diğer taraftan, gerekli mali, idari ve hukuki araçlar ile donatılmamış bir yerel yönetimden kentli hakları konusunda gerekli adımları atmasını beklemek gerçekçi olmayacaktır. Kentte yaşayanların temel hak ve özgürlüklerinin gerçekleştirilebilmesi, kentlilerin yaşadıkları kent üzerinde haklarını gereği gibi kullanabilmesi kent yönetiminin söz konusu hakları sağlayacak niteliğe sahip olmasına bağlıdır.

Kentli haklarının gerçekleştirilmesi, buna ilişkin istemlerin kent yönetimine bildirilmesi, bununla ilgili eylem ve etkinliklerde bulunma, bu konuda örgütlenme, bunlara ilişkin kararlara katılma, bilgi isteme ve denetim yapabilme haklarının güvence altına alınmış olmasıyla mümkündür. Bu da kuşkusuz özerk, demokratik, katılımcı, çoğulcu, saydam bir kent yönetiminin var olmasına bağlı bulunmaktadır.

Bütün bunlara karşın kentli hakları, bir dayanışma hakkı olması nedeniyle, yalnızca yerel ya da merkezi yönetimin katkısı ile yaşama geçirilecek haklardan değildir. Kentli haklarının yaşama geçirilmesinde en az yönetimin katkısı kadar halkın katılımı da belirleyicidir.

Kentli sadece mekân olarak kentte yaşayan kimse değildir. Kentlileşmek, kentli olmak; kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması sürecidir (Keleş, 1998: 80).

Birey kentte yaşadıkça kentin sorunlarına gereken duyarlılığı göstermeli, bu konuda aktif bir denetleyici olmalıdır. Aksi takdirde idare gereken duyarlılığı göstermeyecek, sorunlar birikecek, kentsel yaşam kalitesinde önemli düşüşler yaşanabilecektir. Kentlilerin kentsel sorunlara, dolayısıyla, kentli haklarına sahip çıkması yönetim için en önemli zorlayıcı güç olacaktır.

Kentlerin insanca yaşanır hale gelmesinde için asıl görev, kentin asıl sahibi olan kentliye, halka, kamuoyuna, kısacası insana düşmektedir. Kentli olma organize edilmiş hayatın içinde organizasyonu bozmayacak ve/veya aksatmayacak şekilde yer almaya; bunun içinde kent hayatı organizasyonunu günlük hayata kusursuz olarak bütünlendirebilmeye bağlıdır. Bu yaklaşım daha çok çağdaş kentleşmenin niteliklerini yakalayabilmeyi ve "medeni olma" anlamında kentlileşmeyi vurgularken, aynı zamanda, kentsel hakların savunulabilmesi ve uygulanabilmesine bir çerçeve, bir zemin hazırlamaktadır (Ökmen, 1998: 1201).

Kentli hakları ve kent toplumsal yaşamın bir parçasıdır. Birey davranışları ile hem kent hem de kentli hakları üzerinde sonuçlar yaratmakta, böylelikle, hem toplumu hem de kendi yaşamını şekillendirmektedir. Örneğin, bir kişinin belli bir mobilyayı evine almasının sonuçları büyük ölçüde onun özel alanı içinde kalmaktadır. Ama evine bir kat çıkmasının ya da evinin rengini çevresine uyum göstermeyen biçimde değiştirmesinin sonuçları kamusaldir. Bir sokağın estetik görüntüsü kamuca tüketilmektedir; o kamusal bir maldır. O zaman evinin rengini değiştiren bir kişi, o çevrede oturanları rahatsız edebildiği gibi, çevre kalitesini düşürerek rant düzeyini düşürmüş ve mülk sahiplerine zarar vermiş olmakta, kamusal nitelikteki sokağın ve kentin estetiğini bozmaktadır (Tekeli, 2002: 25).

Kentliler, diğer kentlilere karşı gereken özen ve saygıyı göstermelidir. Kentli hakları kentte yaşayanlara bazı haklar getirdiği gibi bazı sorumluluklar da yüklemektedir. Başkasını rahatsız eden, dinlediği müzik nedeniyle gürültü kirliliğine neden olan ya da trafikte tehlikeli araç kullanarak diğer araç ve yayaların hayatını tehlikeye atan birisi gerçek

anlamda kentli değildir. Başka bir deyişle, kentli haklarının korunması, geliştirilmesi ve herkesçe kabul görür hale gelmesi yönetim kadar yurttaşların, kentlilerin duyarlılığını gerektirmektedir.

5. Türkiye’de Kentli Haklarının Durumu

Türkiye’de kentli haklarının yasal dayanakları ele alındığından ilk incelenmesi gereken 1982 Anayasası’dır. Anayasa’daki bazı maddelerin doğrudan ya da dolaylı olarak kentli haklarıyla ilgilidir.

Anayasa’nın 5. maddesinde, kişinin ve toplumun huzur ve mutluluğunun devletin temel amaç ve görevlerinden olduğu belirtilmekte, 23. maddesinin ikinci fıkrasında, yerleşme özgürlüğünün *“sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak”* amacıyla sınırlanabileceğini öngörülmektedir. 1982 Anayasa’sının 43. maddesinde, kıyılar, devletin hüküm ve tasarrufuna bırakılmakta; 56. maddesinde, her yurttaşın sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olduğuna vurgu yapılmakta; 57. maddesinde ise, *“konut hakkı”* başlığı altında, devletin konut ihtiyacını karşılayıcı tedbirler alması öngörülmektedir.

Anayasa’nın aksine kentli hakları ile ilgili doğrudan bir yasal düzenleme yapılmış değildir. Kentli hakları ile ilgili yapılan bir çalışmada kent ve kentli hakları ile ilgili toplam 415 adet yasa tespit edilmiştir. Yasalardan on tanesi Osmanlı dönemine aittir. Yasaların 178’inde özgürlükten yoksun bırakma cezası (hafif hapis, hapis, ağır hapis) ve para, ağır para cezası öngörülmektedir. Kurum adlarından (belediye, encümen, belediye meclisi vb.) yola çıkarak yapılacak bir mevzuat taramasında ise konu ile ilgili yasa sayısı 169’a düşmektedir (Öndül ve Çekiç, t.y.: 3).

Öte yandan Öndül ve Çekiç’in çalışmasında tespit edilen yasaların önemli bir kısmı dolaylı ve konunun çağdaş boyutunu ele almayan; daha çok esenlik, kamu düzeninin devamı, kamu hizmetlerinin doğru ve yeterli uygulanması, sağlıklı ve temiz yaşamın tesisi amacıyla çıkarılmış yasalardır. Avrupa Kentsel Şartı’nda yer aldığı gibi, kentli hakları bir insan hakkı olarak, bir bütün içinde ele alınmış değildir.

Örneğin, 767 sayılı Türk Kodeksi Hakkında Kanun’da tıbbi maddelerin ve ilaçların yasa hükümlerine aykırı satılmasına karşı cezai hüküm öngörülmüştür (m. 9). Benzer bir biçimde, 1930 tarihli, 1593

Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda, dönemin gerekleri düşünülerek kentlinin temizliği, sağlıklı ve esenliği adına onlarca hüküm bulunmaktadır. Anılan yasal düzenlemelerin tamamı kentli hakları ile ilgilidir. Ancak yasanın düzenlenmesinde asıl amaç; kentli haklarını hayata geçirmek değil, kentlerin sağlık sorunlarını çözmektir.

Diğer taraftan, çok dağınık ve kentli haklarının gerektirdiği bakış açısıyla düzenlenmemiş olsa da, hakların korunması ve uygulanmasıyla ilgili olarak özellikle kurumsal düzenlemeler ve işleyiş usulleri ile ilgili sorun öbekleri bulunsa da, yurttaşlara tanınmış olan hakların listesinin çok geniş olduğunu, ancak bunların uygulanmasını sağlayacak demokratik bir işleyişin olmadığı görülmektedir.

Hakların verilmesi kadar bu hakların geliştirilmesi ve korunması için gerekli hukuki, idari ve mali kanalların oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde yasal olarak kazanılan haklar hiçbir zaman hayata geçirilemeyecektir. Kentlilerin karar alma sürecine katılmadığı, denetim sürecinde bulunmadığı, ilgili kurum ve kuruluşlara gerekli itiraz ile idari ve/veya adli başvuruları yapamadığı bir sistemde, kentli haklarının, yasal olarak varlığı hiçbir anlam ifade etmeyecektir.

Bu konuda özellikle bilgiye erişme, karar alma sürecine katılma ve yargıya başvuru hakları kentli haklarının hayata geçirilmesinde belirleyici role sahiptir. Kentli haklarının gereği gibi uygulanması bilgi edinmeye, bu bilginin karar alma sürecinde etkin bir biçimde kullanılmasına ve gerekli olduğu durumlarda yargıya başvuru hakkının kullanılmasına bağlıdır.

1982 Anayasası'nın 74. maddesiyle düzenlenen "dilekçe hakkı" bilgi edinme konusunda önemli bir hukuki dayanaktır. 9.10.2003 tarihinde kabul edilen 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (5432 sayılı yasa ile değişik-RG 22.11.2005, 26001) ve 27.4.2004 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan "Bilgi Edinme Hakkı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik" ile bilgiye erişme konusunda önemli adımlar atılmıştır.

Yasa kapsamında; "kurumların her türlü bilgi ve belgeyi etkin, süratli ve doğru bir şekilde başvuran tüzel ya da gerçek kişiye ulaştırması" öngörülmüştür (m. 5). Yasa, bilgi edinme konusunda kurumsal bir yapı kurmuş, bu amaçla bir "Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu" oluşturmuştur.

Başvuru sahibinin talebi 15 iş günü içinde sonuçlandırılacaktır. Başvuru sahibi bu süre içinde bilgiye ulaşamaz ya da bilgi istemi ret edilir ise, o zaman başvuru sahibi 15 gün içinde *“Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu”*na itirazda bulunabilir. İtiraz 1 ay içinde değerlendirilmelidir. Kurula itiraz, başvuru sahibinin idari yargıya başvuru süresini durdurur (m. 13).

Diğer taraftan yapılan bu yasal düzenleme önemli bir adım olmakla birlikte, idare tarafından yasanın desteklenmesi, her şeyden önce Türkiye’de mevcut bulunan katı ve topluma kapalı kamusal zihniyetin değişmesi gerekmektedir.

Kentli haklarının gereği gibi kullanılması bakımından bir diğer önemli konu yargıya başvuru hakkıdır. Özellikle imar ile ilgili uygulamalarda, kentli haklarının savunulması, hayata geçirilmesinde yargıya başvuru hakkı önemli bir araçtır. 1982 Anayasası’nın, hak arama hürriyeti başlığı altında düzenlediği 36. maddesinde, *“herkesin yargı mercileri önünde davacı ve davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahip”* olduğunu belirtmiş, 125. maddede ise, *“idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır”* denilerek idarenin işlem ve eylemlerine karşı yurttaşların yargıya başvuru hakkı düzenlenmiştir.

Anayasa’nın 125. maddesinde ifade edilen yargıya başvuru hakkı, 2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) ile hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede İYUK’nun 10. ve 11. maddeleri kapsamında idareye yapılan başvuru üzerine 60 gün içinde ilgili idareden cevap gelmezse, talep reddedilmiş sayılır ve ilgililer bu sürenin bitiminden itibaren idari mahkemelerde dava açabilirler. Ayrıca, İYUK’nun 12. maddesi uyarınca, *“menfaatleri ihlal edilenler tarafından idari işlemler hakkında yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı olduklarından dolayı iptalleri için”* dava açılması düzenlenmiştir.

Yargıya başvuru hakkı bakımından Danıştay’ın esnek tutumu uygulamada önemli bir rahatlık sağlamaktadır. Danıştay özellikle çevre ve imar davalarında dava ehliyetini konusunda esnek davranmakta, menfaat koşulunu geniş yorumlanmaktadır. Bu durum, çevre ve imar konusunda dava açmak isteyen sivil toplum kuruluşları bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bilgiye erişme ve yargıya başvuru haklarının aksine halkın karar alma sürecine katılımı konusunda ülkemizde doğrudan yapılmış bir ya-

sal düzenleme bulunmamaktadır. 2872 sayılı Çevre Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu, 4856 sayılı Çevre ve Orman Bakanlığının Kuruluş Kanunu, Katı Atık Kontrol Yönetmeliği, Hava kalitesi Kontrol Yönetmeliği, ÇED Yönetmeliği vb. yasal düzenlemelerde dolaylı hükümler yer almaktadır. Ancak tüm bu düzenlemeler yurttışı karar alma sürecine ortak etmek yerine alınan karara itiraz etme ya da karar konusunda görüş sorma biçimindedir. Kuşkusuz bu tür düzenlemeler yeterli değildir.

Bütün bu yasal düzenlemelere karşın uygulamada kentli haklarının iyi bir noktada olduğunu söylemek zordur. Türkiye’deki kentlerin önemli bir bölümü, yolları bozuk, yeşile hasret, kaldırımları araba işgaline uğramış, altyapısı yetersiz, halk katılımına kapalı bir yapıdadır.

3194 sayılı İmar Kanunu’nun amir hükmü gereğince 2.11.1985 tarihinde 18916 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanan “*Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmelik*”te (Ek-1) kentler için gerekli olan asgari sosyal ve teknik altyapı tutarları verilmiştir. Bu verilerin asgari düzeyde karşılanması hem yasal olarak bir zorunluluk, hem de kentli haklarının bir gereğidir. Öte yandan, Türkiye’de bu asgari altyapı standartlarının bile gereğince karşılandığını söylemek oldukça güçtür.

DPT tarafından ülke geneli esas alınarak yapılan bir çalışmada, kentlerin % 40.65’inin konut, %1.09’ünün ticaret, % 6.81’inin sanayi, % 3,5’inin eğitim, % 0,8’inin sağlık, % 0.57’sinin spor, % 0,2’sinin kültür ve eğlence, % 2.27’sinin ise yeşil alan olduğunu görülmektedir (Yonca, 1993: 4). Kentsel donatıların bu kadar yetersiz olmasının temelinde plansızlık ve rant yatmaktadır. Donatıların yetersiz olduğu bir kent, kentli haklarının ihlal edildiği bir kent anlamına gelmektedir.

Ülke genelinin %50’si gecekondualarda kentsel yaşam kalitesi düşük, hiçbir sosyal, kültürel ve teknik altyapısı olmayan yapılarda yaşamak zorunda bırakılmaktadır. Her yağmur yağdığında Türkiye’de birçok kent sular altında kalmaktadır. Ankara’nın Altındağ ilçesinde sağanak yağış sonrası meydana gelen göçükte bir kişi hayatını yitirmiş, onlarca ev su altında kalmıştır (Milliyet, 27.5.2005).

Türkiye nüfusunun % 12.29’ü özürlü olmasına rağmen kentlerde özürllüler için yapılan çalışmalar son derece yetersizdir (ozidbas.gov.tr, 2.8.2007). Avrupa Kentsel Şartı’nda ifade edilen özürllülerin, özürllerinin onlar için bir engel olmaktan çıkarılması ilkesi Türkiye’de hiçbir kentte hayata geçirilmiş değildir.

İnsanlar gibi kentlerinde anıları, tarihleri ve geçmişleri vardır. Bunları korumak kente karşı bir görevdir. Orada yaşamış, yaşayan ve yaşayacaklara karşı bir ödevdir. Ancak kente ve kentlilere karşı bu duyarlılığı Türkiye’de görmek mümkün değildir. Prost’un İstanbul için hazırladığı planda mutlaka korunmalı, özel bir plan kapsamında ele alınması gerekir dediği İstanbul Suriçi’den bugün otoyol geçmektedir.

Eşsiz olarak nitelenen İstanbul’un silueti gökdelenler ile yok edilmekte, İstanbul Boğaziçi’nde yapılan kazıklı sahil yolu ile hem sahil toplumsal kullanıma kapatılmakta hem de doğal bir değer olan kıyı alanı tahrip edilmektedir. Bu kente ve kentlilerin haklarına yapılan bir saldırıdır. Oysaki idare, kıyı alanlarını, Anayasa’da ifade edildiği gibi, öncelikli olarak kamu yararına açmalı, kullanım önceliği kamuda olmalıdır.

İnsan hayatı için doğrudan bir tehlike kaynağı olan yakıt depoları, akaryakıt ve LPG istasyonları, kimyevi, yanıcı ve parlayıcı madde imalathaneleri ve depoları kent içinde plansız ve hiçbir önlem alınmaksızın faaliyetlerini sürdürmektedir. Türkiye’de mevcut bulunan LPG istasyonlarından sadece % 12’sinin ruhsatı bulunmaktadır (Gözcü, 21.6.2003). İstanbul Ümraniye’de ruhsatsız olarak çalışan bu imalathanelerden birisinde meydana gelen patlamada 6 kişi can vermiştir (Milliyet, 10.6.2005).

Bütün bu örnekler kentli haklarının hiçe sayıldığını, dahası, yaşanan plansız ve sağlıksız kentleşmenin devam ettiğini göstermektedir. Kentli haklarının bu derece yaygın ihlal edilmesinin temelinde kentlerin plansız bir biçimde gelişmiş olması yatmaktadır. Planlı kentler, kentli haklarının sağlıklı bir biçimde uygulanabileceği yegâne alanlardır. Plana ve hukuka inancın olmadığı bir toplumda kentli haklarının hayata geçirileceği bir kent düşünmek zor olacaktır.

Günümüzde imar planları kentlerde yaratılan oldubittileri meşrulaştırmakta kullanılmaktadır. İmar plan değişikliklerine karşı açılan davaların sonuçları hasıraltı edilmekte, kesinleşmiş mahkeme kararları uygulanmamaktadır. Sıklıkla yapılan plan değişiklikleri ile kentlilerin ihtiyaç duyduğu park, yeşil alan, eğitim alanları, ticari ya da konut alanlarına dönüştürülmekte, üstelik bu değişiklikler kentlilerin haklarını korumakla yükümlü yerel yönetimlerce yapılmaktadır.

Kentlerde belirleyici olan tek etken kentsel ranttır. Kamu kaynaklarıyla yaratılan bu rant mutlaka kamuya geri kazandırılmalıdır. Böylelikle, hem kamuya kaynak sağlanmış olacak hem de sağlıklı kentleşme sayesinde kentli hakları hayata geçirilecektir. Oysaki kentler ve kentli hakları plansızlığa, hukuk tanımaz zihniyete ve kentsel ranta yenik düşmüştür.

Genel Değerlendirme

Türkiye’de kentli haklarının gereği gibi uygulandığını, kentlilerin bu haklardan yeterli düzeyde yararlandığını söylemek mümkün değildir. Kentli hakları gerek Türkiye’de gerekse dünyada hukuki anlamda sağlam bir zemine oturmuş değildir. Mevcut hukuki metinler tavsiye niteliğindedir. Hukuki zeminin bu zayıf yapısı, Türkiye’nin sağlıklı kentleşmesinin getirdiği koşullarla birleşince, kentli hakları uygulanamaz hale gelmektedir.

Hukuki zeminin sağlanması bir yana, kentsel rantın vergilendirilmesi, şehircilik ilkelerine ve planlama esaslarına uygun ülke genelini kapsayan bir plan düzeninin kurulması, içgöçün önüne geçecek bölgesel kalkınma planlarının hazırlanması, toplumun bilime, plana ve hukuka karşı zayıflayan inancının artırılması kentli haklarının uygulanır hale gelmesi için mutlak gereklidir.

Yurttaşların yaşadığı kenti sahiplenmesini sağlayacak tedbirler alınmalıdır. Kuşkusuz, hukukun üstünlüğüne inanan, Aydınlanmacı bir plan anlayışına gönülden bağlı, yurttaşları ile bütünleşebilen bir idare kentli haklarının da en önemli garantisi olacaktır.

KAYNAKLAR

- Alıca, Süheyla (1999), *Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Uygulaması*, İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Yayını, Ankara.
- Ersoy, Melih ve Keskinok, Çağatay (2000), *Mekân Planlama ve Yargı Denetimi*, Yargı Yayınları, Ankara.
- Ertan, Kıvılcım Akkoyunlu (1997), “Kentli Hakları,” *Amme İdaresi Dergisi*, C. 30, S. 3, s. 31–48.
- Geray, Cevat (2000), “Kenttaşlık Hakları,” *İnsan Hakları Yıllığı*, C. 21, TODAİE, s. 499–510.

- İçişleri Bakanlığı (1996), *Avrupa Kentsel Şartı*, Ankara.
- Kaboğlu, İbrahim (1991), "Dayanışma Haklarının Hukuksal Değeri (Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı ?)," *İnsan Hakları Yıllığı*, C. 13, TODAİE, s. 37-48.
- Kaboğlu, İbrahim (1996), *Çevre Hakkı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, Ruşen (1998), *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, Ruşen (2004), *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ozankaya, Özer (1985-1986), "Bir Uygarlık Tasarısı Gerektiren Kapsamıyla İnsan Hakları Üzerine Bir Deneme," *İnsan Hakları Yıllığı*, C. 7-8, s. 117-132.
- Ökmen, Mustafa (1998), "Bir İnsan Hakkı Olarak "Kentsel Haklar" ve Bazı Mülahazalar," *Yeni Türkiye*, İnsan Hakları Özel Sayısı, s. 1199-1207.
- Öndül, Hüsnü (1995), "İnsan Hakları ve Habitat - 2," *Planlama*, S. 3-4, s. 34-39.
- Öndül, Hüsnü ve Çekiç Cengiz (t.y.), *Türkiye'de Kentli Hakları Mevzuatı*, TMMOB Yayını, Ankara.
- Özdek, Yasemin (1993), *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, TODAİE, Ankara.
- Tekeli, İlhan (1994), "IULA ve EMME Başdanışmanı sıfatıyla yaptığı konuşma," *Kentsel Haklar: Karşılaştırmalı Çerçeve Türkiye*, Der.: Mete Tunçay, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, İstanbul, s. 25-32.
- Tekeli, İlhan (2001), *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Tekeli, İlhan (2002), "İnsan Haklarının Yerleşmeye ve Mekâna İlişkin Boyutları Üzerine," *İnsan, Çevre, Kent*, Der.: Ferzan Yıldırım, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, İstanbul, s. 15-29.
- Yonca, Ali (1993), *Türkiye'de Kentlerin Fiziki Dokusu*, DPT, Ankara.